

*** RECENZE ***

Žaža, S.: Latina a řečtina v slovní zásobě, gramatice a terminologii slovanských jazyků. MU Brno 2010, 83 str., ISBN 978-80-210-5138-6

Jmenovaná práce klasického filologa a slavisty S. Žaži, který v polovině minulého století vystudoval na FF MU v Brně obory ruština – latina – klasická řečtina, byla uskutečněna v rámci výzkumného záměru MŠMT ČR „Interdisciplinární výzkum starých jazyků a starších fází jazyků moderních“, který se řeší v Ústavu klasických studií FF MU. Autor práce na dané téma přednášel v letech 2005–2009 pro posluchače magisterského studia slavistických oborů na Ústavu slavistiky FF MU. Je chvályhodné, že na tomto pracovišti se budoucím filologům dává možnost v prvním ročníku bakalářského studia absolvovat základní kurs latiny, který je pro mnohé prvním setkáním s klasickým jazykem, jež řadě z nich střední škola již nezprostředkovala. O klasické řečtině nemluvě – tam je už zcela běžná i neznalost řeckého písma a nemožnost si v něm napsaný text (i jednotlivá slova) přečíst. Autorovi knihy proto v jmenovaném cyklu přednášek šlo především o to, aby studenty uvedl do problematiky vztahu antických a slovanských jazyků, hlavně těch, které je možno jako obor studovat na MU. V přednáškách i knize chtěl vzbudit zájem posluchačů, ukázat na řecko-latinské základy mluvnické terminologie (tak se přednáškový cyklus i původně jmenoval), ale i rozšířit obzory kulturní a poukázat na kulturněhistorické vazby, do nichž slovanské jazyky na evropské půdě po staletí vstupovaly.

Obsah monografie nejlépe představí názvy jednotlivých kapitol knihy: Význam antických jazyků pro současnost; Vznik a rozvoj antického bádání o jazyku; Řečtina a její vztah k slovanským národům; Řecké písmo a jeho vliv u Slovanů; Srovnávací tabulka řecké abecedy a cyrilice; Latina a její vztah k evropským a zvláště k slovanským národům; Latinské písmo. Latinka ve slovanských jazycích; Odras řečtiny a latiny ve zvukové stránce slovanských jazyků; Výrazy antického původu v slovní zásobě slovanských jazyků; Podíl antických prvků v slovní zásobě jednotlivých slovanských jazyků; Vztah latiny (řečtiny) k morfologii a tvoření slov slovanských jazyků; Jmenné kategorie antických a slovanských jazyků; Shody a rozdíly ve funkcích pádů mezi antickými a slovanskými jazyky; Slovesné kategorie antických a slovanských jazyků; Syntaktické konstrukce antických a slovanských jazyků. Následuje závěr, ruské resumé, bibliografie a zkratky.

K zásadním přednostem publikace patří nejen autorovy hluboké znalosti v dané oblasti zkoumání, ale i jeho celoživotní pedagogické zkušenosti z práce s vysokoškolskými studenty a z nich plynoucí jasnost výkladu, při nutné stručnosti jeho hutnost a přehlednost, utříděnost faktů a umění zainteresovat posluchače (čtenáře). Protože především sám autor je hluboce přesvědčen o tom, že filolog se bez základních znalostí antických jazyků jen

těžko může obejít, dovede přesvědčivými formulacemi k tomuto závěru přivést i své studenty: „Především latina je rovněž zprostředkovatelkou poznání moderních jazyků, a to nejen při poznávání lexikálních analogií: struktura latiny, opírající se o průhledná paradigmatata v tvarosloví i o logické zákonitosti ve skladbě, napomáhá rychlejšímu dosažení myšlenkové obratnosti a pohotovosti, umožňuje dokonalejší porozumění textu i v jiném cizím jazyce, tříbí vyjadřovací schopnosti a při zpětném překladu odhaluje i výrazové možnosti mateřského jazyka. [...] Myšlenková pohotovost a schopnost rychlého bipolárního řešení vyjadřovacích situací, kterou umožňuje důsledná a logická stavba latiny, se může velmi dobře uplatnit nejen při simultánním tlumočení, ale i při zvládání různých rozhodovacích operací, s nimiž se setkáváme při obsluze počítače a jiných přístrojů.“ (s. 7, 8). Nemluvě o důležitosti pochopení kulturního odkazu antiky pro dnešního mladého člověka, jenž se pohybuje v značně dehumanizovaném světě.

Ještě vzdálenější než latina je pro dnešní mladé lidi problematika antického Řecka a jazykového vývoje v egejské oblasti. Publikace nás poučuje, že starověkou řečtinu v počátcích představoval značný počet vzájemně blízkých nářečí, k nimž patřila především nářečí aiolská, dórská, dialekt arkadsko-kyperský a nářečí íonsko-atická, která se dochovala v Homérově Iliadě a Odysseji ve své staroiónské podobě a v díle Hérodotově jako novoionština. Atická nářečí se stala postupně základem řecky psané literatury od konce 5. století př. n. l. , ale od 4. století př. n. l. se působením i dalších nářečí vyvinula obecná mluva, koiné, jež se drželo až do 6. st. n. l. Z koiné pak vznikla postupně (v rozmezí 6. – 14., 15. století) novořečtina ve dvou verzích, klasické a lidové, takže existovala diglosie až do r. 1976, kdy byla jako spisovný jazyk přijata verze lidová.

Tento složitý vývoj se odrazil např. i ve výslovnosti jednotlivých liter řecké abecedy. Slované, zvláště jižní a východní, přicházeli do styku hlavně s byzantskou řečtinou a přejímali proto její výslovnost, např. litera „beta“ označovala hlásku „v“, odtud dodnes např. ruské *Вавилон, Византия, Варвара* atd. Jak zajímavé důsledky tyto kontakty měly a vlastně dodnes mají, dokládá S. Žaža následovně: „Protože však Slované měli také svou vlastní souhlásku „b“, bylo nutno pro ni vytvořit nový znak: tímto znakem se stalo Б, б; to pak bylo v cyrilici vsunuto hned za А, а, aby bylo zachováno původní pořadí abecedy. Tím lze vysvětlit, proč je В, в, tj. souhláska „v“, v azbuce na samém začátku...“ (s. 19). V klasické a „byzantské“ výslovnosti se lišilo čtení i dalších liter, především šlo o varianty výslovnosti é/i a th/f. Náznorným příkladem je název města Théby, rus. Фивы – v západoslovanských jazycích tzv. etacismus neboli Erasmovo čtení podle Erasma Rotterdamského, na rozdíl od itacismu neboli Reichlinova čtení. Jak je z uvedeného příkladu zřejmé, studentům znalost těchto a dalších obdobných faktů (např. slova, v nichž řecké a latinské předlohy obsahují diftongy) pomůže zorientovat se v případech, které jsou bez znalosti uvedených jevů nesrozumitelné. To, co na první pohled vypadá jako izolovaný fenomén, si tak mohou dát do širších souvislostí a uvědomit si, jak jazyky plní i svou kumulační funkci, jak se v nich po staletí udržují kdysi živé záležitosti a odrážejí dávné kontakty.

Tradičně bývá největší pozornost věnována výrazům antického původu v slovní zásobě slovanských jazyků. V recenzované publikaci je tato problematika zhuštěna do osmi stránek, včetně poučení o jejich podílu v slovní zásobě jednotlivých slovanských jazyků. To, co se může zdát starší generaci filologů-slavistů samozřejmé, je mnohdy – jak vím i z vlastní zkušenosti vysokoškolského pedagoga – pro současné studenty objevné. Málokoho z nich by napadlo, že ruské *тетрадь* souvisí s řeckým „čtvrťka“, *фонарь* s „jasný, viditelný“, *Евгений* s „urozený, vznešený, šlechtěný“, *София* s „moudrost“ nebo

hrdina ruských bylin *Чурила* s řeckým Kyrillos „panáček“ (srov. též *Kyrie eleison* „Pane, smiluj se“ – *Kyrios* „pán“). Na rozdíl od těchto starých výpůjček jsou české grecizmy většinou pozdějšího data a jejich přejetí se dělo prostřednictvím latiny: *grafika*, *harmonie*, *chirurgie*, ale i *kino* atd. V oblasti náboženské terminologie se liší západoslovanské jazyky od východních a jižních díky jiné církevní tradici (Řím x Byzanc), která se mohla opírat o jinou výchozí etymologii: jestliže je ve slově *klášter* latinské *claudo* „uzavírám“, je v *монастырь* řecké *monasterion* „obydlí jednotlivce“ atd. Autor zdůrazňuje, že vliv řečtiny a latiny se při přejímání slov uplatňoval v různých slovanských jazycích v různé míře a různým způsobem, hrají přitom roli i derivační možnosti jednotlivých jazyků, bohaté právě v češtině. Tam, kde má čeština např. *ostrov* – *souostroví*, má ruština, bulharština, ukrajinština, polština a srbština na druhém místě dvojice slovo *archipelag*, podobně *poledne* – *poledník*, ale *meridian* atd.

Zajímavý a poměrně rozsáhlý oddíl knihy (s. 36–56) představují kapitoly o jmenných a slovesných kategoriích. Velká pozornost je věnována kategorii pádu. Vysvětluje se etymologie latinských názvů jednotlivých pádů včetně variant názvů, jež byly zvlášť bohaté u genitivu: *casus patrius* (protože udával původ), *casus possessivus* (udával příslušnost), *casus generalis* (protože byl východiskem pro tvoření dalších tvarů), *casus qualitatis* (udával vlastnost), *casus partitivus* (částečný). Ujal se termín *casus genitivus*, v ruštině kalk *родительный*. V těchto partiích monografie se však čtenář bez alespoň částečné znalosti řečtiny a latiny již neobejde (většinou nejsou uváděny ani překlady). Zvlášť u někdy delších ilustračních ukázek řeckých (psaných samozřejmě řeckou abecedou) se tak naskytá otázka, zda opravdu naši studenti-slavisté budou mít z jejich uvedení užitek – mohou si na nich sice cvičit čtení textu psaného řeckou abecedou, ale to je asi tak vše. Překlady bývají někdy uvedeny v části syntaktické, kde ostatně je řeckého materiálu již méně.

V publikaci šlo nejen o postižení přímého vlivu antických jazyků na jednotlivé slovanské jazyky, ale i o postižení výrazových typologických shod. Ty se odvíjejí i od příslušnosti toho kterého slovanského jazyka ke kulturněhistorickému areálu, římskému (katolickému, latinskému) nebo byzantskému (pravoslavnému, řeckému). Tyto vazby mají dodnes větší vliv, než bychom předpokládali. Sám autor pokládá (podle mne zbytečně) za jistý nedostatek publikace určitou nerovnoměrnost, pokud jde o zastoupení materiálu z jednotlivých slovanských jazyků. Soustředění hlavní pozornosti na západní a východní skupinu a jejich přední reprezentanty, tj. češtinu, slovenštinu, polštinu, ruštinu a ukrajinštinu podle mne není na škodu a celá publikace je pro začínající filology-slavisty skutečně užitečná a podnětná i bohatou přehledně utříděnou bibliografií. Kéž by tedy kniha S. Žaži, která je i velmi sympatická „do ruky“, našla čtenáře především opravdu mezi studenty, a to nejen na „mateřské“ Filozofické fakultě Masarykovy univerzity.

Zdeňka Trösterová